

John Urry. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century.*

Routledge, London, 2000, 1. vydání, 255 stran, 2000. ISBN 0-415-19089-4.

Kamil Mareš

Píše se rok 2000, nomádi jsou zase na koni a v londýnském nakladatelství Routledge vychází kniha, která si neklade za cíl nic menšího nežli stát se „manifestem sociologie 21. století“, sociologie po konci společnosti. Autorem knihy je John Urry, profesor sociologie na univerzitě v Lancasteru, autor dnes již klasického titulu *The End of Organized Capitalism* (1987, se Scottem Lashem) a mnoha dalších sociologických děl. John Urry patří k sociologům, kteří často píšou v autorském tandemu, nicméně knihu *Sociology beyond Societies: Mobilities for Twenty-first Century*, o níž je řeč, napsal sám. Kniha vychází z širokého spektra relevantní literatury, která je v textu často citována.

Sociologie mobility

V první, úvodní kapitole knihy se autor nejprve formou stručné kritiky hlavních proudů sociologie 20. století vypořádává s pojmem „společnost“, aby po krátké úvaze o globalizaci přešel k samotnému programu pravidel nové sociologie. Třináctibodový návrh nových pravidel na vedení sociologie je poměrně obsáhlý a čtenář jej nalezne jako nečíslovaný seznam na stranách 18 a 19 knihy. Pravidla vymezují jak předmět zkoumání – oblasti zájmu sociologie mobility –, tak formu zkoumání – sensualismus a sociologismus. Vždy s odkazy k jednotlivým kapitolám, ve kterých jsou pojednávány, tvoří pravidla orientační plán dalšího textu knihy.

Kapitola druhá je věnována stanovení základního aparátu nové sociologie. Čtenář je do pojmosloví teorie uveden skrze úvahy nad obrazy „mobility“, „globálního“, „glóbu“ a „sfér“. Základním metaforickým protikladem je pro Urryho biologická metafora klasického funkcionalismu (tělo a jeho orgány) oproti metafoře koloběhu tělesných fluid (řečiště krevního oběhu). Mimo efektní hru s obrazy a slovními hříčkami – „anomie“ kontra „anémie“ – zavádí Urry ve druhé kapitole dva klíčové koncepty: „scapes“ a „flows“. Tyto koncepty Urry nevynechal (práce s citacemi je opravdu precizní), ale spíše jen systematizuje to, co používají už jiní teoretikové „tekuté modernity“. „Scapes“, pro které se neodvažují hledat český ekvivalent, jsou „sítě“ strojů, aktérů, technologií, organizací a textů, „podél“ kterých (jako kanálem) mohou plynout toky (flows). Hlavními „scapes“ jsou: doprava lidí, doprava objektů, kabelové systémy, mikrovlnné kanály a satelitní systémy (35). Základním určením toků globálních fluid je fakt, že nejsou strukturovány, jsou těžko kontrolovatelné a vyprazdňují stávající společnosti národních i jiných států. Urry mluví o globálních tocích lidí, informací, peněz, objektů, obrazů a rizik a na dalších stranách nabízí obsáhlejší výčet formálních znaků fluid (38–39).

Zastavme se na chvíli nad takto načrtnutou teorií. Základem je teze hypermobilní společnosti, jak ji můžeme nalézt i u mnohem známějších a populárnějších teoretiků tekuté modernity, jakými jsou Zygmunt Bauman, Manuel Castells nebo Michel Maffesoli. Dále autor čerpá z teorie globalizace a rozvíjí také implicitně svou dřívější tezi o dezorganizovaném kapitalismu. Ze všech těchto proudů Urry s užitkem bere a tvoří aparát teorie, která by měla očistit pohledy sociologů třetího tisíciletí a nasměrovat je mimo koncept „společnosti“. Obtížnost pokusu může čtenář vidět už z toho, že ani Urrymu se vždy nedaří vyhnout prokletému slovu „society“.

Vrcholem knihy je snaha o spojení takto nahozeného aparátu s teoriemi chaosu a komplexity. Autor se těchto teorií sice dovolává už v kapitole páté s názvem „Times“, ale je to až na konci knihy, ve shrnující osmé kapitole nazvané „Sociologies“, kdy čtenáři ukazuje, jak právě jeho teoretický aparát teorii komplexity doplňuje, jak je s ní, oproti strukturalismu a jiným popisům řádu, kompatibilní. Nejde ale jen o úroveň popisu globálního autopoietického systému. Jádrem Urryho programu je podle mne snaha spojit vysvětlení vln, které se přelévají globálními sítěmi, s úrovní vysvětlení nových charakteristik komunitního života a sociálního jednání.

Sociální jednání a typy regulace

Sociální jednání v Urryho teorii není jednáním aktérů – lidí – v obvyklém slova smyslu. Jde o jednání hybridů. „Hybrid“ je spolu se „scapes“ a „flows“ třetím klíčovým konceptem sociologie mobility. Hybrid, jako sociální aktér, je pohyblivým spojením subjektu a objektu, technologie, přírody a kultury, člověka, jeho smyslů a techniky. Hybrid je základní jednotkou analýzy sociálního jednání, a zaujímá tak místo, které v idealistických teoriích patří konceptu „role (institute) – status“. Moderní člověk v Urryho pojetí neexistuje nejen mimo své role, ale ani mimo své smysly a svou techniku. Dále: sociální jednání v Urryho pojetí jednoznačně nevytváří řád ani strukturu. Stejně sociální jednání, které ve více statických sociologických teoriích a snad i v historii modernity vytváří sociální struktury a je jimi určováno, může ve svém opakování, podle Urryho, vést k chaosu (206–207).

Jak může stát (nebo kdokoliv jiný) efektivně kontrolovat dosahování žádoucích cílů, když jakákoliv již osvědčená intervence může za nezměněných podmínek vést k chaosu stejně dobře jako dříve vedla k řádu? Na začátku osmé kapitoly Urry, v návaznosti na Baumanu, rozlišuje dva ideální typy státu podle způsobu kontroly, kterou vykonávají: stát „zahradu“ a stát „oboru“ (kouzlo metafor „gardening“ a „gamekeeping“ se při mém překladu do češtiny bohužel ztrácí). Zahradník opečovává a narovnává na svém pozemku rostlinky institucí a organizací, zatímco hajný-hlídač určuje pravidla hry, vymezuje hrací pole a kontroluje pohyb na jeho hranicích. „Gamekeeping“, jako způsob kontroly mobility, sází na elektronický dohled, pečlivé ohraničení hrací plochy a práci s kvalitami prostředí pohybu.

Traveling, senses, times, dwelling

V recenzované knize jde nepochybně o pokus z oboru stavby velké teorie. Svorníky této stavby, které spojují sociální jednání s chaotickým pohybem globálních toků, jsou „cestování“, „smysly“, „časy“ a „(by)dlení“. Kapitulu o cestování otevírá autor brilantní a poměrně obsáhlou analýzou chůze, ale nezůstává jen u ní. Důraz je kladen na horizontální mobilitu, fyzické i virtuální cestování. Protikladem hybridního „turisty“, který s chvályhodným úsilím a náležitou výbavou překonává odpor vzduchu, je člověk-automobil. Podstatně podle Urryho je, že každý komplexní mobilní hybrid je vybaven specifickou smyslovostí. „Účinné hybridní formy rozvíjejí regulaci a usměrnění různých toků rozličných substancí podél odlišných drah, aby opominuly nebo podpořily jeden nebo druhý smysl“ (103). Smyslům je věnována samostatná kapitola. Její větší část se zabývá vizualitou, ale zkrátka nepřichází ani čich, sluch a hmat. Další kapitola je věnována problémům sociologie času. Nedá se jednoduše říci, že by Urry patřil k teoretikům, kteří upřednost-

ňují důležitost času na úkor prostoru. Urryho ambicí je jít jak za oddělení času od prostoru, tak za rámeček metafor poplatných fyzice 19. století. Třemi hlavními typy času, kterým autor v páté kapitole věnuje svou pozornost, jsou „čas hodin“, „čas instantní“ a (v poněkud menší míře) „čas glaciální“. Stručně řečeno: čas glaciální je pomalým lokálním časem „přírodních“ procesů a čas instantní je simultánním časem časoprostorové komprese, kterou přináší zrychlení toků v pozdní modernitě. „Scapes“, pro které jsme výše nenašli vhodný český ekvivalent, je pro případ instantního času typem prostoru virtuálního nebo fyzického „ne-místa“, podél kterého probíhají toky (flows). Glaciální a instantní čas jsou primárně určení sociálních činností a z tohoto pohledu je také lze prostorově tematizovat, což autor dělá v následující kapitole nazvané „(by)dlení“ („dwelling“ jako „wohnen“, s odvoláním na filosofii existence). V rámci kapitoly o (by)dlení rozpracovává Urry vztah časoprostoru k různým typům komunit. Analogicky k rozdělení času glaciálního a instantního rozebírá autor sociální praktiky přebývání v kraji a v krajině („land and landscape“). Protiklad land vs. landscape je východiskem pro stanovení historicky aktuálního ideálního typu přináležení, který autor označuje německým slovem „bund“ – svaz. Svaz je komunitou vytvářenou na průsečíku cestování a přináležení, která je svobodnou volbou, vědomým a racionálním homagiem sentimentu a emocí, nestálým bydlištěm v prostoru cest a (často posvátných) uzlů sítě (143). V závěru kapitoly jsou, jako takto teoreticky vymezené „bünde“, analyzovány národní stát a diaspora.

Občanská společnost

Přehled debaty o občanství na začátku sedmé kapitoly knihy otevírá Urry kritikou Marshallova „statického pojetí občanství“ oproti kterému staví koncept post-nacionálního občanství jako občanství toků („citizenship of flows“). „Občanství toků de-diferencuje občanská, politická a sociální práva a odpovědnosti“ (167). Současné „post-nacionální občanství“ překračuje hranice národních států a „implikuje kontradikce mezi různými pojmy a koncepcemi občanství“ (tamtéž). Na základě přehledu literatury autor uvádí základní variety post-nacionálního občanství: občanství kulturní, občanství minorit, ekologické občanství, kosmopolitní občanství, konzumní občanství a občanství mobility. Všechna tato občanství s sebou přinášejí povinnosti a práva. Jejich nositeli mohou být nejen lidé, státy, korporace a mezinárodní organizace, ale i nejrůznější druhy individuálních nebo kolektivních „legálních entit“ (168). Podobně jako může být subjektem sociálního jednání v podstatě jakýkoliv hybrid, může být nositelem práv a povinností jakákoliv entita: svaz, občan nebo celá „příroda“. Autor rozlišuje čtyři druhy „přírody“¹, které jsou produkovány v odlišných sociálních praktikách cestování, smyslů, časů a přebývání (202). Otázku vztahu občanství a životního prostředí Urry tematizuje jazykem rizik a nezamýšlených důsledků, aby tak poukázal na meze občanství národního státu a mohl přejít k problematice „občanství globálního“. Následně vymezuje sedm typů globálních občanů – aktérů – a předkládá návrh základních práv a povinností participace uvnitř „předpokládané globální komunity“ (174–175).

Občanská společnost mobility

Spočívá-li podstata společenské změny přelomu milénia v radikální mobilizaci, je třeba uvažovat také o občanské společnosti mobility. Občanská společnost mobility tak je jako jeden z druhů post-nacionálního občanství bodem, ve kterém se spojuje Urryho teoretický

zájem se zájmem praktickým. Podle Urryho je moderní občanská společnost vždy (historicky i aktuálně) mobilní občanskou společností. Podobně jako Urryho sociologie soustřeďuje svůj pohled spíše na mobilitu horizontální než vertikální, také Urryho koncept „mobilní občanské společnosti“ netematizuje otázku občanské společnosti primárně na základě práv, ale na základě prostoru. Navazuje tak explicitně na Habermasovy *Strukturní proměny veřejnosti* a ptá se: kde je dnes veřejný prostor občanské společnosti? Možnosti demokratizace a rozvoje občanské společnosti pak nachází v prostoru toků a sítí fyzické i virtuální mobility, která propojuje a křížuje sféry privátního a veřejného.² Eroze prostranství veřejnosti je tak v Urryho pojetí zároveň vytvářením prostorů pro rozvoj občanské společnosti mobilních hybridů. Takováto změna úhlu pohledu má nepochybně určitou explikační sílu.

Občanská společnost automobility

Na jiném místě, v článku „The City and the Car“ Mimi Sheller a John Urry (2003a) představují v souvislostech trvale udržitelného rozvoje vývoj občanské společnosti jako obraz města. Autoři v článku tvrdí, že automobilita je ústředním prvkem moderních svobod, demokratizace a urbanizace a navrhuje rekonceptualizovat pojem občanské společnosti na „občanskou společnost automobility“, která najde své místo ve veřejném prostoru nových měst hypermobilní budoucnosti. V recenzované knize je tématu občanské společnosti automobility věnován samostatný oddíl několika stran v rámci závěrečné kapitoly. Automobilita subsumuje podle Urryho občanskou společnost skrze svobodu flexibility a individualismu časového režimu za přispění dalších charakteristik: hyperhybridizace hybridního auta-řidiče skrze jeho dvě složky, řidiče opatrného a řidiče soutěživého, vnášení sporných témat do agendy veřejnosti a vytváření výlučně motorizovaných prostor (191–193). „Automobilita konstituuje občanskou společnost potulných stád hybridů, kteří ‚řídí vůz‘ a navštěvují říši veřejného ve své pohyblivosti, usazení ve svých vozech vylučují z ní ty bez aut nebo bez řidičského ‚oprávnění‘“ (193). „Nemít a neřídít automobil je na Západě selháním plně participace ve společnosti“ (191).

Urryho knihu lze číst v zásadě dvěma způsoby. Za první jako pokus o vytváření nového teoretického aparátu a za druhé jako popis měnícího se světa, nových způsobů existence, přináležení, občanství a moci. V závěrečné kapitole tyto dva způsoby čtení definitivně splynou do jedné otázky: jaké způsoby zkoumání a regulace jsou nosné s ohledem na soudobou sociální změnu? Ptát se jen na jedno, nebo na druhé zřejmě nemá pro Urryho velký smysl. Použijeme-li určitý nástroj poznání – sociologii mobility, uvidíme mobilní „přirozenost“ (nature) a emancipující se mobilní občanskou společnost jako komplexní mobility a jako takové je budeme moci analyzovat a regulovat (podporovat nebo omezovat) i po konci organizovaného kapitalismu. Otázkou zůstává, jestli takto navržené teorii, která kritizuje opomíjení mobilizace globálního světa v sociologii i v politice, nehrozí, že upadne do opačného extrému a stabilitu nebo morálku bude schopna do svého systému zahrnout jen jako anachronický relikv. V Urryho knize se nikde nedočtete, že je někdo něčím vinen, ale je možné, aby se globální aktéři zastyděli, aby byli zahanbeni („shame“). Internalizace morálky nemá v pojetí regulace jako regulace mobility místo a osvědčuje tak ryzost autorova přístupu na prubířském kameni nomadologie. Osobně se mi zdá na

celé věci dosti ironické, že skrčenec – mobilní „hybrid řidič-auto“ – by snad mohl být Ůbermensch, o kterém před více než sto lety psal jeden z prvních nomadologů Friedrich Nietzsche.

Nakladatel knihu inseruje jako základní četbu jak pro studenty, tak pro absolventy se zájmem o sociologii, geografii a kulturní studia. Knihu lze dále doporučit všem, kteří hledají i jiné než literární uchopení tématu tekuté modernity, všem milcům teorie komplexity a velkého sjednocení, teoretikům a výzkumníkům, kteří se zajímají o problematiku občanské společnosti, o fenomenologii globalizace nebo o sociologii mobility, prostoru a času.

Poznámky

- ¹ Urryho sensualismus jeví značné sklony k neutrálnímu monismu v metodickém popření rozdílů subjekt – objekt a příroda – kultura. Výraz „nature“ klade autor obvykle do uvozovek. Sociologická analýza „přírody“ je předmětem zájmu jiných Urryho děl z nedávné doby: *Contested Natures* (1998), *Bodies of Nature* (2001).
- ² Více k tématu viz Sheller a Urry 2003b.

Literatura

- Sheller, M., Urry, J. 2003a. „The City and the Car“. In A. Root (ed.) *Delivering Sustainable Transport (A Social Science Perspective)*. Amsterdam: Pergamon, s. 171–189.
- Sheller, M., Urry, J. 2003b. „Mobile Transformations of ‚Public‘ and ‚Private‘ Life“. *Theory, Culture & Society*, 20/3: 107–125.

David Herbert: Religion and Civil Society. Rethinking Public Religion in the World.

Ashgate, Aldershot, 2003, 322 s., . ISBN 0-7546-1332-1

Roman Vido

Ke standardní výbavě klasické sociologické teorie patří – přinejmenším na implicitní rovině – předpoklad zákonitého procesu ústupu náboženství ze společnosti v rámci moderního světa. Ne nadarmo někteří autoři uvádějí, že tzv. sekularizační teze tvoří společné jádro všech (jinak velmi odlišných a navzájem obtížně slučitelných) klasických sociologických paradigmat. Tschannen v této souvislosti hovoří o samotné teorii sekularizace jako o „paradigmatu“ (Tschannen 1991). Při bližším pohledu se ovšem ukáže, že kritika „sekularizační teze“ je přinejmenším od 60. let 20. století stejně tak běžnou součástí sociologického zkoumání náboženství v moderním světě (například Luckmann, Martin, Stark). Významné příspěvky lze v tomto ohledu v sociologické literatuře nalézt zejména od 80. let, kdy světlo světa spatřilo hned několik publikací, které se zabývají otázkou, jaká je role náboženství v globalizujícím se pozdně moderním světě konce 20. století. Jen namátkou lze uvést knihu J. Casanovy *Public Religions in the Modern World* (1994) či práci P. Beyera *Religion and Globalization* (1994). Obě tyto publikace spojuje kromě obsahu i jejich formální struktura. V první části vždy autor nastiňuje své teoretické úvahy, aby je následně v části druhé ilustroval na příkladech vybraných z různých koutů světa. A podobný postup zvolil pro svou studii místa náboženství v soudobých podmínkách i britský sociolog David Herbert z Open University, který své teoretické úvahy doplňuje případovými studii z Velké Británie, Polska, Bosny a Egypta.